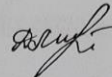

Міністерство освіти та науки України
Рівненський державний гуманітарний університет
Психолого-природничий факультет
Кафедра екології, географії та туризму

«До захисту допущено»
Завідувач кафедри

_____ Д.В. Лико _____
(підпис) (ініціали, прізвище)
« 17 » 06 . 2022 року

Пояснювальна записка
до кваліфікаційної роботи бакалавра

зі спеціальності _____ 014.07 «Середня освіта Географія») _____
(код і назва)

на тему: «Методика організації та проведення навчальних екскурсій з географії»

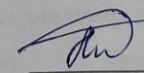
Виконала: студентка IV курсу, групи Г-41
(шифр групи)

Гой (Мечик) Іванна Іванівна _____
(прізвище, ім'я, по батькові) (підпис)

Керівник доктор педагогічних наук, професор кафедри екології, географії та туризму РДГУ Войтович О.П. _____
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали) (підпис)

Рецензент кандидат педагогічних наук, доцент кафедри екології, географії та туризму РДГУ Костолович Марія Ігорівна _____
(посада, науковий ступінь, вчене звання, прізвище та ініціали) (підпис)

Засвідчую, що кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Студент
_____ (підпис)

Оцінка за результатами захисту:
Національна шкала _____ відмінно
Кількість балів: _____ 95
Оцінка: ЄКТС _____ A

Рівне – 2022 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	5
1.1. Сутнісний аспект поняття «екскурсія».....	5
1.2. Види навчальних екскурсій.....	8
1.3. Екскурсії в шкільній географічній освіті	11
1.4. Основні навчальні цілі екскурсій з географії.....	25
Висновки до першого розділу	27
РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ	28
2.1. Етапи підготовки навчальних екскурсій з географії.....	28
2.2. Методична картка навчальної екскурсії з географії.....	33
2.3. Професійна майстерність вчителя-екскурсовода.....	40
Висновки до другого розділу	43
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ	44
3.1. Техніка проведення навчальних екскурсій з географії.....	44
3.2. Розроблення уроку-екскурсію з географії для учнів 6 класу	46
Висновки до третього розділу.....	50
ВИСНОВКИ	51
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	53
ДОДАТКИ	56

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Навчальна екскурсія з географії спрямована на задоволення навчально-пізнавальних потреб учнів, їхній інтелектуальний розвиток, вміння орієнтуватися на місцевості, розширення світогляду, поглиблення географічних знань та вмінь, уміння спостерігати та аналізувати тощо.

Навчальна екскурсія проводиться не в шкільному кабінеті, а безпосередньо на об'єкті вивчення, що підвищує інтерес учнів до вивчення навчального матеріалу.

Не дивлячись на значні педагогічні дослідження щодо організації та проведення навчальних екскурсій для учнів все ж таки недостатньо дослідженим є питання організації та планування навчальних екскурсій з географії, що зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи «Методика організації та проведення навчальних екскурсій з географії».

Мета дослідження полягає в з'ясуванні особливостей та розробленні методики організації та проведення навчальних екскурсій з географії.

Відповідно до мети дослідження сформульовано **завдання:**

1. Дослідити сутнісний аспект поняття «екскурсія».
2. Розглянути види навчальних екскурсій.
3. Проаналізувати навчальну програму з географії для 6-9 класів щодо її спрямованості на проведення екскурсій.
4. З'ясувати основні навчальні цілі екскурсій з географії.
5. Проаналізувати етапи підготовки навчальних екскурсій з географії.
6. Розглянути структурні компоненти методичної картки навчальної екскурсії з географії.
7. Дослідити компоненти професійної майстерності вчителя-екскурсовода
8. З'ясувати вимоги до техніки проведення екскурсій.
9. Розробити урок-екскурсію з географії.

Об'єкт дослідження – екскурсія як форма організації навчання з географії.

Предмет дослідження – методика організації та проведення навчальних екскурсій з географії для учнів 6-9 класів.

Методи дослідження. Для досягнення мети дослідження та вирішення поставлених завдань застосовувалися такі методи:

- *теоретичні методи:* опрацювання інформаційних ресурсів та літературних джерел з метою вивчення стану вирішення питання організації та проведення екскурсій в шкільній географічній освіті; аналіз та узагальнення отриманої інформації для виокремлення дискусійних питань щодо організації та проведення навчальних екскурсій з географії; систематизація інформації; моделювання результатів дослідження з метою розроблення методики організації та проведення навчальних екскурсій з географії;

- *емпіричні методи:* спостереження, опитування.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вперше:

- удосконалено класифікацію навчальних екскурсій з географії;
- розроблено перелік рекомендованих навчальних екскурсій з географії для учнів 9 класу відповідно до розділів навчальної програми.

Перспектива подальшого розвитку питання дослідження полягає в вивченні можливостей організації навчальних екскурсій для учнів старшої школи.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в: можливості використання розробленого переліку навчальних екскурсій з географії для учнів 9 класу відповідно до розділів навчальної програми.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів та висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел. Повний обсяг роботи становить 59 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Сутнісний аспект поняття «екскурсія»

Екскурсії в шкільній освіті відіграють важливе значення, оскільки сприяють вихованню всебічно розвинених особистостей, здатних систематизувати отримані знання, удосконалювати свої навички, розкривати зв'язки між вивченим теоретично матеріалом на уроках та побаченими реальними об'єктами, процесами та явищами.

В Українському педагогічному словнику, екскурсія розглядається, як «навчально-пізнавальний вид діяльності учнів, що позитивно впливає на сприйняття ними нових знань» [7].

Проценко Р.І. зазначає, що значення навчальної екскурсії полягає в тому, що під час її проведення забезпечується реалізація такого дидактичного принципу навчання, як зв'язок навчання з життя [25].

Урок-екскурсія в системі шкільної освіти, передусім під час вивчення природничих предметів, повинен займати чільне місце, оскільки жодні технічні засоби навчання не замінять реального ознайомлення учнів із об'єктом вивчення [9].

Більшість авторів зазначають, що екскурсія є цілеспрямованим процесом пізнання учнем навколишнього світу, що ґрунтується на поєднанні різних відчуттів, зокрема, зорових та слухових, а процес пізнання проходить під керівництвом вчителя [6, 18, 22].

Процес пізнання особистістю оточуючого світу в ході проведення екскурсії відбувається двома формами, а саме: чуттєве та логічне мислення (рис.1.1.) [14].

Чуттєве мислення особистості відображається в таких формах: відчуття, сприйняття, уявлення.

Відчуття – це відображення певних властивостей предметів та явищ, які фіксуються органами чуттів, тоді як сприйняття є цілісним

відображенням предметів і явищ в свідомості людини, а уявлення – це узагальнюючий образ, який формується на основі досвіду людини [29].

Логічне мислення спирається на порівняння, аналіз та синтез отриманої інформації [14].

Рис. 1.1. Форми пізнання навколишнього світу

В процесі проведення навчальної екскурсії (рис.1.2.) вчитель допомагає учням ознайомитися з об'єктом вивчення, вдосконалює їхні навички спостереження та аналізу отриманої інформації.

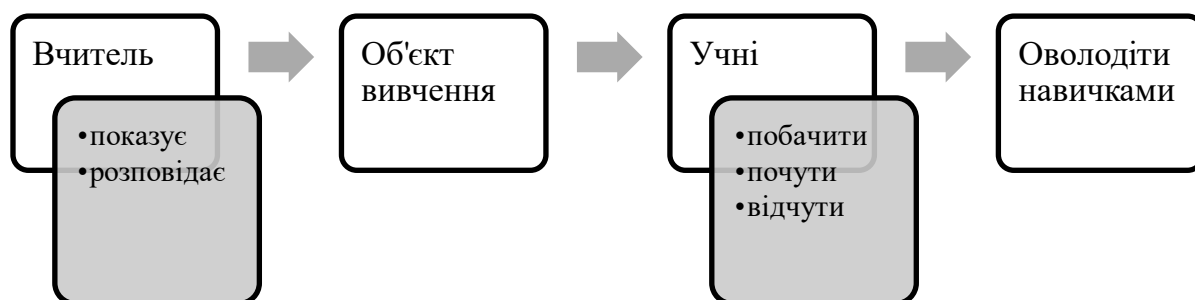

Рис.1.2. Схема процесу навчальної екскурсії

Відповідно, до представленої схеми, завдання вчителя допомогти учням побачити об'єкти, які розкривають тему навчального матеріалу визначеного навчальною програмою; почути інформацію про ці об'єкти;

відчути важливість об'єкта для суспільства; оволодіти навичками спостереження й аналізу об'єктів вивчення [19].

Фахівці вказують, що навчальну екскурсію варто розглядати в декількох аспектах [3]:

- форма виховання особистості;
- форма навчання;
- форма поширення наукових знань;
- форма роботи з колективом;
- форма пізнання навколишнього світу;
- форма спілкування.

Як зазначено, в Методичних рекомендаціях щодо організації освітнього процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів закладів загальної середньої освіти [17], навчальні екскурсії є обов'язковими компонентами організації освітнього процесу, оскільки вони сприяють забезпеченню взаємозв'язку змісту шкільних предметів з реальними умовами життя, дозволяють учням проводити спостереження об'єктів вивчення безпосередньо на місці дослідження, формують компетенції визначені навчальною програмою предмету, посилюють практичну складову освітнього процесу.

Аналізуючи вищенаведені визначення, вважаємо, що навчальна екскурсія є цілеспрямовано організованим процесом пізнання навколишнього світу особистістю, що задовольняє навчально-пізнавальні потреби учнів.

1.2. Види навчальних екскурсій

Класифікація навчальних екскурсій динамічна та характеризується такими ознаками: за дидактичною метою, за об'єктом вивчення, за змістом, за методом проведення, за тривалістю, за способом пересування (рис.1.3.) [11, 22].

за дидактичною метою	<ul style="list-style-type: none"> • вступні • поточні • підсумкові
за об'єктом вивчення	<ul style="list-style-type: none"> • природничо-географічні • виробничі • гуманітарні
за змістом	<ul style="list-style-type: none"> • тематичні • комплексні
за методом проведення	<ul style="list-style-type: none"> • дослідницькі • ілюстративні • комбіновані
за тривалістю проведення	<ul style="list-style-type: none"> • одногодинні • двогодинні • • лобові
за способом пересування	<ul style="list-style-type: none"> • пішохідні • транспортні

Рис.1.3. Класифікація навчальних екскурсій

За дидактичною метою навчальні екскурсії поділяють на:

1. Вступні екскурсії, які проводять на початку вивчення нової теми з метою спонукати інтерес учнів до вивчення нового навчального матеріалу.
2. Поточні екскурсії, які проводяться в процесі вивчення певної теми з метою систематизації знань, їх доповнення новими фактами, забезпечення більш ґрунтовнішого розуміння матеріалу.

3. Підсумкові екскурсії, які проводять після вивчення однієї або кількох тем з метою узагальнення та закріплення знань та умінь учнів, розкриття зв'язку теоретичного матеріалу з реальними природними процесами.

За об'єктом вивчення навчальні екскурсії поділяють на такі види:

1. Природничо-географічні екскурсії, які ґрунтуються на вивченні учнями природних географічних об'єктів, як свого регіону, так і країни. Ці екскурсії поділяють на декілька видів: геологічні екскурсії, які ґрунтуються на вивченні учнями різних рельєфів та особливостей геологічної будови територій; гідрологічні екскурсії, що передбачають дослідження водних ресурсів, зокрема, озер, річок тощо; ландшафтні навчальні екскурсії, що ґрунтуються на вивченні ландшафтів, дослідженні природних парків, заповідниками тощо.

2. Гуманітарні екскурсії, які передбачають відвідування культурно-історичних пам'яток, художньо-історичних закладів для ознайомлення із історією, традиціями, побутом рідного краю та країни в цілому.

3. Виробничі екскурсії, які передбачають дослідження історії заснування підприємства та його зв'язків з іншими підприємствами цієї галузі, вивчення технологічних процесів промислових виробництв, ознайомлення із перспективними шляхами розвитку підприємства, а також можливостями розвитку промисловості регіону [30].

За змістом екскурсії, зазвичай, поділяють на тематичні (вивчення теми з одного предмета) та комплексні (вивчення тем з різних предметів).

Відповідно, тематичні екскурсії проводяться під час вивчення однієї, а інколи, декількох взаємозв'язаних тем певного шкільного предмета. Комплексні екскурсії передбачають вивчення взаємопов'язаних тем з декількох предметів.

За методом проведення навчальні екскурсії поділяють на дослідницькі, ілюстративні й комбіновані екскурсії.

Дослідницькі екскурсії проводяться в лабораторії, конструкторські

бюро, на колгоспні й радгоспні поля. Останні в зв'язку з актуалізацією проблем охорони навколишнього середовища набули відносно широкого розповсюдження. Ілюстративні екскурсії організуються переважно з метою демонстрації практичного застосування законів науки на виробництві, наприклад екскурсії на холодильні підприємства.

Комбіновані екскурсії організуються для досягнення кількох цілей — ілюстрації використання закономірностей науки на практиці, самостійного з'ясування учнями принципів конструкції машини й механізмів та ін. [30].

За тривалістю проведення навчальні екскурсії поділяються на і одногодинні, двогодинні, тригодинні, добові.

За способом пересування навчальні екскурсії поділяють на пішохідні та транспортні.

Кожен вид навчальної екскурсії потребує застосування певної методики організації та проведення. Навчальна екскурсія, як форма організації освітнього процесу, вимагає ґрунтовної підготовки та детального опрацювання. Адже вчитель під час проведення екскурсії передає учням предметні знання, допомагає дослідити об'єкт вивчення, сприяє формуванню навичок аналізу.

1.3. Експерсії в шкільній географічній освіті

Як зазначено, в навчальній програмі з географії [5], шкільна географічна освіта в умовах сучасного розвитку суспільства є не лише джерелом отримання нових географічних знань про Землю, а й складовим компонентом у формуванні світогляду кожної особистості, вихованні любові до рідного краю та своєї землі, набутті уміння адаптуватися до умов проживання на конкретній території, формуванні природозберігаючої поведінки в суспільстві, здатності проводити спостереження за природними об'єктами та оцінювати свій вплив на природу тощо.

Відповідно, до навчальної програми [5] зміст навчання географії в базовій школі базується на принципах неперервності й наступності географічної освіти, зв'язку навчання з повсякденним життям, встановленні внутрішньо-предметних та міжпредметних зв'язків, практичній спрямованості освітнього процесу.

Вчитель географії вибираючи об'єкти для проведення навчальних експерсій повинен спиратися на визначений Міністерством освіти та науки Перелік комплексних навчально-тематичних експерсій з учнівською та студентською молоддю «Моя країна – Україна», де представлено сукупність запропонованих об'єктів вивчення різного значення, а саме: географічні, краєзнавчі, етнографічні, історичні, а також визначено сукупність туристсько-краєзнавчих експерсійних маршрутів для учнів [21].

Згідно даного Переліку [21], пропонується відвідати такі природні пам'ятки та заповідники (Табл.1.1.).

Таблиця 1.1.

Перелік навчальних учнівських екскурсій, що передбачають відвідування природних пам'яток та заповідників (згідно наказу МОН [21])

№ п/п	Тема навчальної екскурсії	Маршрут
1	Шацький національний природний парк	Волинська область, сmt. Шацьк
2	Карпатський біосферний заповідник	Закарпатська область, Рахівський район
3	Дендропарк «Олександрія» – перлина садово-паркового мистецтва України	Київська область, м. Біла Церква
4	«Ландшафтні парки Сумщини»	Сумська область, м.Суми, м.Тростянець, урочище Нескучне
5	Заповідник «Медобори»	Тернопільська область, Гусятинський район
6	Печера «Кришталева»	Тернопільська область, Борщівського району с. Кривче
7	«Перлина Таврійського степу»	Херсонська область, Цюрупинське, с.Цукури, Чаплинка, Асканія-Нова
8	«До царства птахів»	Херсонська область, Херсон-Чорноморський заповідник
9	«Нетішинський лісовий масив»	Хмельницька область
10	Канівський природний заповідник	Черкаська область, м. Канів
11	Ландшафтний заказник «Тарасові обрії»	Черкаська область,

		с. Прохорівка
12	Державний історико-культурний заповідник «Трахтемирів»	Черкаська область, с. Прохорівка
13	Дендрологічний парк «Софіївка»	Черкаська область, м. Умань

На жаль, в представленому Переліку не подано природні пам'ятки та заповідники Рівненської області, але ми пропонуємо, в першу чергу, звертати увагу на вивчення рідного краю, тому хочемо запропонувати навчальні учнівські екскурсії свого регіону (табл.1.2.).

Таблиця 1.2.

Перелік навчальних учнівських екскурсій
щодо ознайомлення з природно-заповідними об'єктами Рівненської
області

№ п/п	Назва об'єкта	Місце знаходження	Коротка анотація
1	Дермансько-Острозький національний природний парк	Рівненський район, м. Остріг	Основу парку займають ліси, болота та луки. В парку гармонійно поєднуються ландшафти Полісся та лісостепу. За рахунок стрімких схилів та вузьких низин утворилися мальовничі краєвиди парку.
2	Нобельський національний природний парк	Вараський район	Парк називається на честь озера Нобель, що є найбільшим на Поліссі. Парк охоплює водно-болотні угіддя, має унікальний

			рослинний та тваринний світ.
3	Надслучанський регіональний ландшафтний парк	Рівненський район	Парк розкинувся в басейні річки Случ. На території парку декілька радонових джерел. Основу парку складають соснові ліси.
4	Дермансько-Мостівський регіональний ландшафтний парк	Рівненський район	На території парку переважають ліси, є болота, заболочені луки. Парк має унікальне розміщення на межі Волинського лесового плато, Малого Полісся та Кременецьких гір.
5	Геологічний заказник «Базальтові стовпи»	Рівненський район	Базальтові стовпи, порода вулканічного походження, мають форму чотирьох або восьмигранних стовпів. Товщина їх від 0,6 до 1,2 м, а висота від 3 до 30 м.
6	Гідрологічний заказник загальнодержавного значення «Велике Почаївське озеро»	Сарненський район, на південь від с. Вербівка	Площа озера 58 га. Дно озера практично всюди торф'яне, глибина від 2 до 4 м.

Аналізуючи зміст навчальної програми з географії 6-9 клас спостерігаємо, що певні теми можуть включати декілька екскурсій, які представлятимуть об'єкт вивчення з різних ракурсів, зокрема, ознайомлення з Дермансько-Острозьким національним природним парком дозволить

розглянути різні аспекти вивчення географії в закладі загальної середньої освіти, це і лісистість, і певні водні ресурси, і ландшафти, але однакових екскурсій в навчанні географії не існує, оскільки, вони, в першу чергу, розрізняються темою. Адже кожна навчальна екскурсія має тему, яка тісно пов'язана з об'єктом вивчення та змістом навчального матеріалу. Тому вчитель географії подаючи інформацію про той чи інший об'єкт повинен враховувати тему навчальної екскурсії, навіть якщо він знає великий обсяг інформації про даний об'єкт, слід дотримуватися розглядуваної теми.

Навчальні екскурсії на природні об'єкти дозволяють учням безпосередньо контактувати із об'єктами вивчення. Крім того, досліджуючи мальовничі куточки нашої країни учні не лише задовольняють свої навчальні цілі, але й розвивають естетичні якості.

Ми проаналізували навчальну програму для закладів загальної середньої освіти «Географія. 6-9 класи» та хочемо відмітити, що в основі структури курсу географії є значні можливості для проведення навчальних екскурсій, як складових освітнього процесу. В своєму дослідженні ми акцентуємо увагу на проведенні навчальних екскурсій в межах свого регіону, тобто Рівненської області. Для прикладу, детально розглянули зміст навчального матеріалу 9 класу з метою компонування переліку навчальних екскурсій відповідно до тем навчальної програми курсу «Україна та світове господарство» з урахуванням регіональних можливостей (табл.1.3., табл.1.4.).

Таблиця 1.3.

Перелік рекомендованих навчальних екскурсії з географії для учнів 9 класу в межах регіону (Рівненська область) під час вивчення розділу «Первинний сектор господарства»

<i>№ п/п</i>	<i>Тема навчального матеріалу</i>	<i>Об'єкт екскурсії</i>	<i>Коротка анотація</i>	<i>Місце розташування</i>
1	Сільське господарство в своєму регіону	ПП «Агро-Експрес-Сервіс»	Основна діяльність спрямована на вирощування пшениці, кукурудзи та цукрових буряків. Підприємство займається розведенням великої рогатої худоби. На території діє молочний комплекс та м'ясопереробний цех.	Рівненська обл., Млинівський р-н, с. Ярославичі
		ТОВ «Агрохолдинг Зоря»	Діяльність спрямована на вирощування озимої пшениці, ячменю, соняшнику, кукурудзи та ріпаку.	Рівненська обл., Рівненський р-н, село Зоря

			Підприємство займається розведення великої рогатої худоби	
		ПСП «Шпанівське»	Основними культурами, що виросує підприємство є: соняшник, кукурудза, пшениця та ячмінь. Крім того, підприємство розводить велику рогату худобу	Рівненська обл., Рівненський р-н, с. Великий Олексин
		Агрокорпорація «Крупець»	Основні культури, що вирощує підприємство: соя, соняшник, пшениця, кукурудза. В структурі підприємства функціонують елеваторно- сушильні комплекси, лінія з перероблення сої, олійний завод, комбікормовий	Рівненська обл., Радивилівський р-н, с. Крупець

		завод. Наявні комплекси по вирощуванню бройлерів та курей- несучок.	
	СГПП «Маяк»	Основними культурами, що вирощує підприємство є: кукурудза, пшениця, овес та жито. Підприємство також займається розведенням великої рогатої худоби	Рівненська обл., Сарненський р-н, село Зносичі
	ПСП «Хлібороб»	Підприємство вирощує кукурудзу, соняшник, ріпак озимий, пшеницю, ячмінь, люцерну та гречку. Розводять велику рогату худобу.	Рівненська обл., Здолбунівський р-н, с. Ільпінь,
	СПП «Розвазьке	Вирощують кукурудзу, сою, ріпак та пшеницю. Займаються розведенням	Рівненська обл., Острозький р-н, с. Розваж

			великої рогатої худоби.	
2	Лісове господарство	ДП «Березнівський лісгосп»	Лісовий фонд складає 55384 га. Переважаю такі породи: сосна (75,3%), береза (15,9%), вільха чорна (5,7%), дуб (2,6 %).	Рівненська обл., Рівненський р-н, м. Березне,
		ДП «Висоцький лісгосп»	Площа лісів лісгоспу складає 33370 га. Переважають хвойні насадження (75%). Лісгосп охоплює 10 об'єктів природно-заповідного фонду (3309 га).	Рівненська обл., Дубровицький р-н, с. Висоцьк
		ДП «Дубенський лісгосп»	Площа лісів – 28082 га. Переважають хвойні насадження (60%).	Рівненська обл., м. Дубно
		ДП «Клесівський лісгосп»	Площа лісів 46200 га	Рівненська обл., Сарненський р-н, смт. Клесів
		ДП «Костопільськи	Площа лісгоспу становить	Рівненська обл., м. Костопіль

		й лісгосп»	37964 га. Переважають породи: сосна (61%), вільха (14%), дуб звичайний (10 %), ялина (9%).	
		ДП «Рафалівський лісгосп»	Площа лісгоспу складає 48887,3 га.	Рівненська обл., Володими- рецький р-н, с. Рафалівка
		ДП «Рокитнівський лісгосп»	Площа лісів – 45295 га. Основні породи: сосна (80%), береза (14%), вільха (5%).	Рівненська обл., смт. Рокитне
		ДП «Сарненський лісгосп»	Лісові площі складають 49900 га. Основні породи: сосна, береза, вільха та дуб.	Рівненська обл., м. Сарни
		ДП «Соснівський лісгосп»	Площа лісів складає 44088 га. Основні породи: сосна, ялина, береза, дуб, вільха.	Березнівський р- н, смт. Соснове

3	Підприємства добувної промисловості свого регіону	ТОВ «Західна каолінова компанія»	Підприємство займається розробленням та видобуванням каоліну (Дерманківське родовище)	Рівненська обл., родовище розташоване на території Березнівського та Корецького р-ів, поблизу с. Дерманка
		ПАТ «Рафалівський кар'єр»,	Видобування та перероблення будівельних нерудних матеріалів. Основна продукція підприємства – щебінь.	Рівненська обл., Володимирецький р-н, с. Іванчі
		ПАТ «Івано-Долинський спецкар'єр»	Підприємство спеціалізується на добуванні будівельного каменю, піску, гравію, вапняку	Рівненська обл., Костопільський р-н, с. Базальтове
		ПАТ «Томашгородський щебзавод»	Підприємство розробляє гранітне родовище «Крута Слобода». Основний вид діяльності підприємства це виробництво	Рівненська обл., Рокитнівський р-н, смт. Томашгород,

			щебеню.	
		ТОВ «Рокитнівський спецкар'єр»	Підприємство спеціалізується на виробництві щебеню різних фракцій.	Рівненська обл., Рокитнівський р-н, с. Рокитне
		ТОВ Селищанський гранітний кар'єр	Підприємство займається видобуванням та переробленням граніту	Рівненська обл., Сарненський р-н, с. Селище
		ТОВ Вирівський кар'єр	Підприємство займається видобуванням граніту, а також його переробленням	Рівненська обл., Сарненський р-н, с.Вирі
		Клесівський кар'єр нерудних копалин «Технобуд»	Основна діяльність підприємства ґрунтується на видобуванні та переробленні граніту	Рівненська обл., Сарненський р-н, смт. Клесів

Таблиця 1.4.

Перелік рекомендованих навчальних екскурсії з географії для учнів 9 класу в межах регіону (Рівненська область) під час вивчення розділу «Вторинний сектор господарства»

<i>№ п/п</i>	<i>Тема навчального матеріалу</i>	<i>Об'єкт екскурсії</i>	<i>Коротка анотація</i>	<i>Місце розташування</i>
1.	Виробництво та постачання електроенергії	Рівненська АЕС	Одна з найбільших АЕС на заході України. На підприємстві функціонує чотири енергоблоки	Рівненська обл., м. Вараш
2	Хімічне виробництво	ПАТ «Рівнеазот»	Виробництво мінеральних добрив. Основна продукція: азотні та фосфорні добрива, аміак, адипінова кислота	Рівненська обл. Рівненський р-н, с. Городок
		ТОВ ПапірІнвест	Основна продукція: папір обгортковий та санітарно-гігієнічний папір	Рівненська обл., Березнівський р-н, с. Моквин
3	Виробництво тканин, одягу, взуття	ТОВ «Т-стиль»	Виробництво та продаж тканин і одягу	м. Рівне, вул. Фабрична, 12
4	Виробництво харчових	ТОВ «БімоЛ»	Виробництво молочних продуктів	Рівненська обл., м. Березне вул. Андріївська, 83

продуктів, напоїв	ТОВ «Мрія»	Виробництво цукерок	Рівненська обл., м. Дубно
	ПАТ «Родина»	Виробництво зефіру, мармеладу, ірису, вафлі, драже, хлібобулочних виробів	Рівненська обл., м. Костопіль пров.Річковий,12
	ТОВ «Радивилів- молоко	Виробництво молочних продуктів	Рівненська обл., с.Крупець
	ТОВ ВТП «Агропере- робка»	Виробництво молочних продуктів, плодово- овочевої продукції	Рівненська обл., с.Велика Омеляна
	Рівненський хлібокомбі- нат	Виробництво хліба, хлібобулочних виробів	м. Рівне, вул. Грунтова,2
	ТОВ «Сарненський хлібозавод»	Виробництво хліба і хлібобулочних виробів	Рівненська обл., м. Сарни вул. Белгородсь- ка, 31
	ПП «Віліс»	Виробництво макаронних виробів, джемів, повидла	м. Рівне вул.Грушевського, 2а
	ПАТ «Рівень»	Виробництво пива	м. Рівне вул.Коперника,9
	ТОВ «Радема»	Виробництво олії та жирів	м. Рівне пров. Робітничий,1

1.4. Основні навчальні цілі екскурсій з географії

Як зазначено, в навчальній програмі для 6- класів шкільний курс географії повинен бути спрямований на досягнення таких завдань [5]:

- формування в учнів цілісної картини планети на основі ґрунтового засвоєння географічних поняття та розвитку вміння встановлювати взаємозв'язки між природними компонентами;
- розвиток уміння самостійно отримувати знання на основі аналізу різноманітних джерел географічної інформації;
- формування вміння застосовувати отримані географічні знання для пізнання географічних процесів і явищ;
- розвиток творчого мислення в процесі проведення різноманітних географічних спостережень та вирішенні проблемних питань;
- формування готовності учнів до збереження навколишнього середовища та розвитку вміння оцінювати вплив людини на природу;
- виховання свідомої екологічно спрямованої особистості, поваги до природних цінностей світу та рідного краю.

Важливим завданням методики навчання географії є визначення цілей навчання.

Цілі навчання географії в закладах загальної середньої освіти об'єднують в три групи: освітні, розвивальні, виховні [4]:

1. Освітні цілі відображають: обсяг географічних знань якими повинен оволодіти учень для формування цілісного уявлення про об'єкти і явища природи та встановлення зв'язків між ними; сукупність географічних умінь, якими повинен оволодіти учень на основі засвоєння географічних знань; рівні формування знань та умінь учнів.

2. Розвивальні цілі передбачають: розвиток інтелектуальної сфери учня, що полягає в оволодінні певними видами діяльності.

3. Виховні цілі навчання географії спрямовані на формування певних якостей особистості, а саме: моральних, екологічних, естетичних,

трудоуох тощо.

Розуміючи цілі навчання географії в цілому вчитель визначає мету навчання конкретних тем уроків на основі аналізу змісту навчального матеріалу (освітня мета), залучення учнів до навчально-пізнавальної діяльності (розвивальна мета) та правильній організації освітнього процесу (виховна мета).

Вчитель керуючись навчальною програмою та обсягом навчального матеріалу, яким повинен оволодіти учень вивчаючи ту чи іншу тему, визначає тип проведення уроку [27]. Визначає освітню, розвивальну та виховну мету уроку з урахуванням вимог навчальної програми та досліджує можливості досягнення мети уроку. В певних умовах, вчитель використовує позаурочні форми навчання, які передбачають ознайомлення з об'єктом вивчення в природних умовах. До таких форм навчання відносять навчальні екскурсії.

Цілі навчальних екскурсій з географії відображаються в змісті навчальної програми та передбачають засвоєння учнями географічних знань та вмінь поза шкільним приміщенням. Тобто, навчальні екскурсії, не є розвагою, а розглядаються, як форма організації навчання, яка сприяє засвоєнню конкретних географічних знань, оволодінню предметних компетентностей, сприяє естетичному вихованню, підвищує інтерес до навчального матеріалу, згуртовує учнівський колектив.

Висновки до першого розділу

Проаналізовано визначення поняття «екскурсія» та встановлено, що навчальна екскурсія, яка організовується в закладах загальної середньої освіти, є навчально-пізнавальним процесом, що задовольняє потреби учнів в отриманні нових знань.

Розглянуто види навчальних екскурсій та виявлено, що їх класифікація є динамічною структурою, яка постійно вдосконалюється. В цілому розрізняють такі види навчальних екскурсій: за дидактичною метою, за об'єктом вивчення, за змістом, за методом проведення, за тривалістю, за способом пересування.

Проаналізовано значення навчальних екскурсій в шкільній географічній освіті та відмічено, що дана форма організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти сприяє систематизації предметних знань, удосконалює оволодіння навичками, забезпечує взаємозв'язок теоретичного матеріалу із практикою.

З'ясовано цілі навчальних екскурсій з географії та встановлено, що вони ґрунтуються на навчанні, розвитку та вихованні майбутнього покоління відповідно до змісту навчальної програми.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ

2.1. Етапи підготовки навчальних екскурсій з географії

Етапи підготовки навчальних екскурсій з географії :

- 1) підготовка вчителя географії до навчальної екскурсії;
- 2) підготовка учнівського колективу до навчальної екскурсії.

Підготовка вчителя до навчальної екскурсії з географії складається з таких етапів [16, 22, 23]:

1. Підготовчий етап:

- вибір теми навчальної екскурсії, що передбачає розроблення вчителем географії річного календарно-тематичного плану навчання географії, де вказуються навчальні екскурсії, які, варто провести до конкретної теми.

- визначення освітньої мети та завдань запланованої навчальної екскурсії;

- підбір необхідної літератури.

2. Етап розроблення екскурсії:

- відбір та попереднє ознайомлення з місцем проведення екскурсії та виявлення джерел можливої небезпеки під час проведення екскурсії;

- визначення маршруту екскурсії, кількості зупинок та розрахунок часу;

- підготовка тексту навчальної екскурсії;

- підбір методичних прийомів проведення навчальної екскурсії;

- підбір необхідного екскурсійного спорядження та інвентарю, а також призначення відповідальних серед учасників екскурсії;

- розроблення методичної картки навчальної екскурсії;

- затвердження розробленої методичної картки навчальної екскурсії керівником навчального закладу.

Щодо підготовки учнівського колективу до навчальної екскурсії з географії, то вчитель перед екскурсією обов'язково ознайомлює учнів з її метою, завданнями навчальної екскурсії, планом проведення, вибраним маршрутом, вказує час проведення екскурсії. Учні наперед повинні бути ознайомлені із тим, куди організовується екскурсія, що вони будуть робити під час екскурсії, що варто взяти з собою. Доречно попередньо продемонструвати відео зображення екскурсійних об'єктів, це допоможе учням поєднати теоретичний матеріал з власними спостереженнями на природі.

Крім того, підготовка учнівського колективу включає розподіл обов'язків серед учасників екскурсії, ознайомлення з правилами техніки безпеки та поведінки під час проведення екскурсії.

Безперечно, що вчитель повинен якісно підготуватися до кожної екскурсії. Варто, опрацювати навчальну літературу, методичні розробки щодо організації та підготовки навчальних екскурсій для учнів закладів загальної середньої освіти, скласти методичну картку проведення екскурсії, вивчити організаційні моменти та продумати шляхи їх вирішення, попередньо ознайомитися з об'єктом екскурсії [23].

В методичній картці проведення екскурсії вчитель обов'язково зазначає мету, описує порядок проведення екскурсій, відмічає кількість зупинок, занотовує пояснення щодо опису об'єктів на кожному етапі проведення екскурсії.

Визначаючи об'єкт навчальної екскурсії учитель географії, насамперед, враховує відповідність теми екскурсії навчальній програмі предмету. Об'єкт навчальної екскурсії повинен бути попередньо вивченим учителем географії, що дозволить розробити заходи щодо забезпечення безпеки проведення екскурсії та визначити обсяги подання навчальної інформації з урахуванням часу проведення екскурсії і запобіганню перевантаження учнів. Крім того, попереднє дослідження об'єкту навчальної екскурсії дозволяє вчителю географії розробити ефективний маршрут екскурсії, який забезпечуватиме

отримання необхідних знань [8].

Вибір об'єктів вивчення та послідовність їх дослідження суттєво впливає на якість проведення навчальної екскурсії з географії.

Об'єктами вивчення в географії можуть бути:

- різноманітні природні об'єкти, а саме: гори, рівнини, ліси, парки, заповідники, заказники, річки, озера, ставки тощо;
- об'єкти, створені людиною, наприклад, залізничні станції, виробничі об'єкти різних галузей промисловості, мости, міста, тощо.

Фахівці відмічають такі критерії вибору об'єкта для навчальної екскурсії [22]:

1. Навчально-пізнавальна цінність об'єкта вивчення, що передбачає його можливості для розкриття теми навчального матеріалу та підвищення інтересу учнів до уроків географії;
2. Популярність об'єкта вивчення, що ґрунтується на відомості даного об'єкта серед вчителів, учнівського колективу чи населення регіону або країни.
3. Унікальність об'єкта, що передбачає його незвичайність порівняно із об'єктами схожого спрямування.
4. Місце розташування об'єкта вивчення, що ґрунтується на зручності під'їзду до нього, врахуванні відстані переміщення до об'єкта, безпеки його огляду.

Відбір об'єкта вивчення для навчальної екскурсії передбачає наступне складання вчителем картки об'єкта.

Дуже важливо, продумати способи активного відпочинку для учасників екскурсії, доречно попередньо сформулювати основні питання для бесіди з учнями після проведення екскурсії.

Перед навчальною екскурсією варто провести інструктаж з техніки безпеки. Кожен навчальний заклад має розроблену та затверджену директором навчального закладу Інструкцію з техніки безпеки для учнів під час проведення навчальних екскурсій (Додаток А).

Міністерство освіти та науки України затвердило «Інструкцію щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю», в якій описано основні правила проведення позашкільних заходів з учнями [10].

В даній інструкції вказано, що максимальна кількість учасників навчальної екскурсії не повинна перевищувати 40 учнів. Крім того, на кожні 25 учнів екскурсійної групи призначається керівник навчальної екскурсії та його заступник. На керівника навчальної екскурсії покладається обов'язок перед проведенням екскурсії провести інструктаж для всіх учасників екскурсії, детально описавши правила поведінки під час проведення екскурсії та пояснивши учням техніку безпеки.

Щодо складання маршруту навчальної екскурсії, то він повинен ґрунтуватися на виборі найбільш зручного шляху руху учнівського колективу для забезпечення розкриття повноти теми вивчення.

Фахівці виділяють такі вимоги до маршруту навчальної екскурсії [18]:

- розроблення маршруту вивчення об'єктів таким чином, щоб не допускати повторного руху учнівської групи по одній і тій же ділянці;
- доступність до об'єкту вивчення, що передбачають наявність безпечних умов наближення учнівської групи до об'єкта вивчення;
- перехід між об'єктами вивчення (якщо навчальна екскурсія передбачає вивчення декількох об'єктів) не повинен займати багато часу, щоб не створювати пауз у розповіді вчителя.

Опрацювавши маршрут навчальної екскурсії вчитель географії повинен розробити текст екскурсії з посиланнями на джерела інформації.

Текст навчальної екскурсії повинен відповідати вимогам, що представлені на рис.2.1.

Рис.2.1. Вимоги до тексту навчальної екскурсії

Успішність проведення навчальної екскурсії з географії залежить від правильності підбору методичних прийомів для забезпечення вирішення поставлених завдань екскурсії та активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів. Визначені методичні прийоми обов'язково мають бути представлені в технологічній карті навчальної екскурсії (пункт 2.2.).

В процесі проведення навчальних екскурсій з географії вчитель, зазвичай, використовує прийоми показу та розповіді. Застосування показу дозволяє учням наочно, за допомогою зорових органів, ознайомитися із об'єктом вивчення. Звичайно, що показ супроводжується розповіддю вчителя про об'єкт вивчення. Розповідь вчителя про об'єкт може бути у вигляді певної довідки (лаконічний та короткий опис об'єкта вивчення) або містити поступове та послідовне розкриття особливостей даного об'єкта.

Безперечно, що методика проведення навчальної екскурсії з географії постійно вдосконалюється, відповідно, вчитель географії вносить зміни в певні частини розробленої методичної картки.

2.2. Методична картка навчальної екскурсії з географії

Методична картка навчальної екскурсії – документ, що регламентує, особливості проведення даної екскурсії та визначає методику і техніку проведення екскурсії з метою її ефективної реалізації.

Методична картка навчальної екскурсії з географії оформляється таким чином [18]:

1. Титульний лист, який містить наступну інформацію: найменування навчального закладу в якому навчаються учасники екскурсії, тема навчальної екскурсії, довжина вибраного маршруту, тривалість екскурсії в академічних годинах, дані керівника навчальної екскурсії (прізвище і посада), дата затвердження екскурсія та підпис керівника навчального закладу і печатка установи.
2. Опис мети та завдань навчальної екскурсії з географії.
3. Схема маршруту з обов'язковим зазначенням об'єктів вивчення.
4. Текст навчальної екскурсії.
5. Технологічна карта навчальної екскурсії.
6. Картки об'єктів вивчення.
7. Список використаних джерел.

Опис мети та завдань навчальної екскурсії повинен відповідати змісту навчального матеріалу визначеного навчальною програмою предмету «Географія» та забезпечувати необхідний рівень засвоєння географічних знань та вмінь.

Щодо тексту навчальної екскурсії, то він повинен містити весь необхідний навчальний матеріал, який розкриє зміст теми екскурсії. Зазвичай, текст навчальної екскурсії з географії має чітку структуру, яка передбачає наявність таких частин: вступна частина, основна частина та висновок.

У вступній частині вчитель географії викладає матеріал, що ґрунтується на ознайомленні учнівського колективу з метою та змістом

навчальної екскурсії, а також передбачає наявність інформації, яка зацікавить учнів та налаштує їх на позитивне сприйняття екскурсійної інформації. Крім того, вступна частина тексту навчальної екскурсії повинна містити інформацію про її тривалість, описувати правила поведінки учнів та техніку безпеки. Вступна частина має тривалість 5-7 хвилин і, зазвичай, проводиться на початку навчальної екскурсії [20, 24].

Основна частину тексту навчальної екскурсії спрямована на розкриття теми екскурсії і, відповідно, містить інформацію про об'єкт вивчення. Висновки, мають бути короткими та узагальнювати побачене.

Важливо, щоб текст навчальної екскурсії був занотований заздалегідь, оскільки розповідь вчителя (екскурсовода) повинна зацікавити учнів, тому слід підготувати характеристики та властивості об'єкта, які спонукатимуть учнів до його вивчення. Відповідно, розповідь вчителя має бути тематичною, логічною, доступною та стислою, але відповідати змісту та меті навчальної екскурсії. Доречно, під час екскурсії застосовувати такий методичний прийом, як питання-відповіді, адже він передбачає, щоб вчитель під час розповіді задавав учням питання з метою активізації їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Схема маршруту навчальної екскурсії визначає найзручніших шлях руху учнівського колективу до об'єкта вивчення. Розробляючи схему маршруту навчальної екскурсії вчитель має врахувати наступні моменти [13]:

- визначити початок маршруту та кінцеву точку закінчення маршруту;
- дослідити місце розташування об'єкту вивчення, якщо об'єктів декілька, то визначити послідовність відвідування цих об'єктів;
- визначити місця зупинок та їх тривалість;
- дослідити шляхи сполучення до об'єкту вивчення та визначити спосіб пересування вздовж маршруту;
- розрахувати протяжність маршруту.

Розроблення схеми маршруту навчальної екскурсії передбачає створення картосхеми (рис.2.2.). Нами розроблено картосхему маршруту

навчальної екскурсії, яку варто організувати в 9 класі під час вивчення теми «Виробництво тканин та одягу». Оскільки екскурсія міська (організовується для учнів 9 класу ЗОШ № 13 м. Рівне), то шлях руху учнівського колективу прокладається вулицями міста, крім того протяжність даного маршруту складає 1,5 км, тому це пішохідна екскурсія. На картосхемі обов'язково вказуються умовними позначеннями об'єкти вивчення, в даному випадку ТОВ «Т-Стиль».

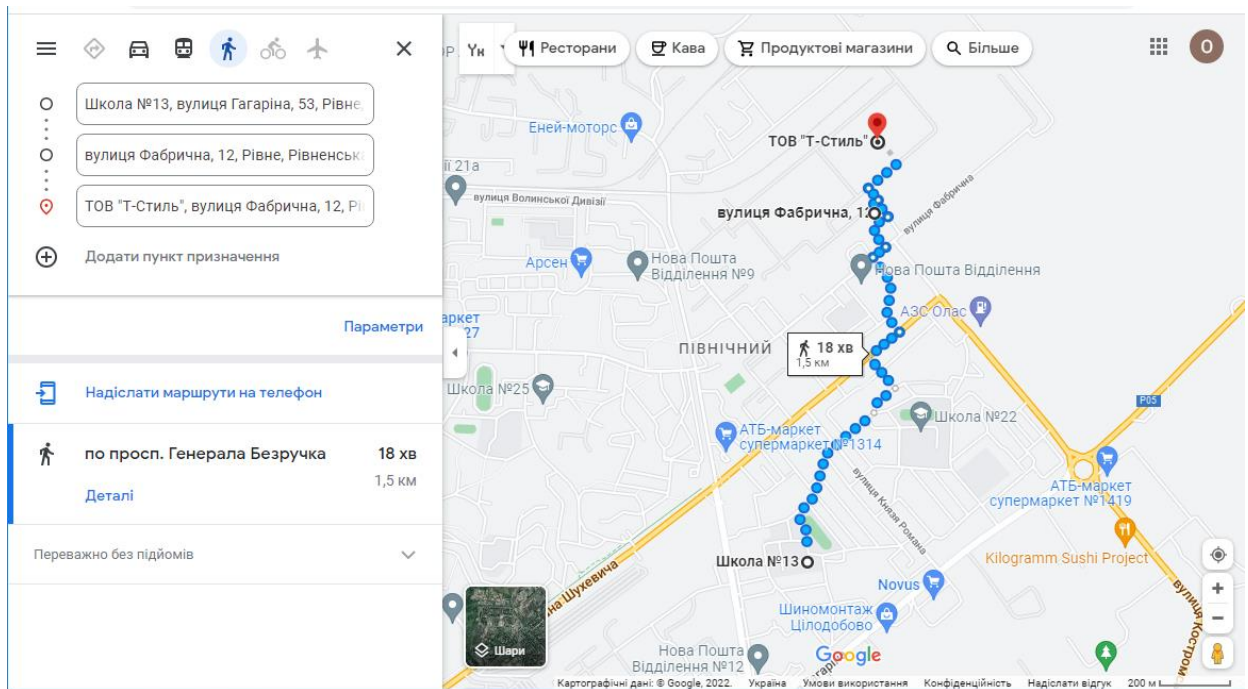

Рис. 2.2. Картосхема маршруту навчальної екскурсії учнів ЗОШ № 13 м. Рівне до ТОВ «Т-Стиль» (вул. Фабрична, 12)

Технологічна карта навчальної екскурсії оформляється вчителем географії та затверджується директором навчального закладу (додаток Б). Технологічна карта навчальної екскурсії містить інформацію про послідовність огляду об'єктів вивчення згідно попередньо визначеного маршруту.

Нами розроблено технологічну картку навчальної екскурсії з географії, яку варто організувати в 9 класі під час вивчення розділу «Вторинний сектор господарства» (таблиця 2.1.).

Таблиця 2.1.

Технологічна карта навчальної екскурсії

Тема навчальної екскурсії <u>Виробництво тканин, одягу</u>							
Вчитель-розробник <u>Соснович Ольга Володимирівна</u>							
Навчальна дисципліна, яку забезпечує екскурсія <u>Географія</u>							
Клас та кількість учнів-учасників <u>9 клас, 20 учнів</u>							
Тривалість проведення екскурсії (діб, годин) <u>3 години</u>							
Протяжність маршруту (км) <u>1,5 км</u>							
Вид екскурсії <u>пішохідна</u>							
Маршрут екскурсії <u>ЗОШ №13-вул.Фабрична 12- ЗОШ № 13</u>							
<i>№ п/п</i>	<i>Етапи переміщення учнів за маршрутом із зазначенням місця збору та місця завершення екскурсії</i>	<i>Місця зупинок екскур- сійної групи</i>	<i>Трива- лість зупинок</i>	<i>Об'єкт вивчення навчаль- ної екскурсії</i>	<i>Зміст навчаль- ної інформа- ції</i>	<i>Органі- заційні вказівки</i>	<i>Мето- дичні вказівки</i>
1.	ЗОШ № 13-вул Фабрична, 12 –ЗОШ №13	ТОВ «Т- Стиль»	2 год	ТОВ «Т- Стиль»	Заслухову вання розповіді екскурсово да про технологіч не процеси підприємс тва	Повто- рити правила пішо- хідного руху та поведін- ки в громад- ських місцях, зверити список учнів- учасни- ків екскур- сії	Словесне допов- нення розгля- нутих техно- логічних процесів вироб- ництва тканин та одягу.

Навчальні екскурсії на виробництво мають велике значення, оскільки дозволяють учням в реальних умовах ознайомитися із технологічними процесами та устаткуванням виробництва, принципами організації виробництва певної галузі, факторами його розміщення на певній території, забезпеченням умов транспортного сполучення тощо.

На нашу думку, навчальні екскурсії на виробництво значно розширюють світогляд учнів, підвищують їхній освітній рівень, сприяють встановленню зв'язків між теоретичним матеріалом та практичною його реалізацією.

Для визначеного об'єкта навчальної екскурсії розробляється картка. Картка об'єкта вивчення повинна містити наступну інформацію:

- назва об'єкта;
- призначення об'єкта;
- місцезнаходження об'єкта;
- опис об'єкта;
- фото об'єкта;
- дата складання картки об'єкта;
- прізвище, ім'я, по батькові укладача картки.

Нами розроблено картку об'єкта легкої промисловості, що розміщений в м. Рівне, а саме ТОВ «Т-Стиль» (таблиця 2.2.).

Вибір об'єкта ґрунтувався на врахуванні навчального матеріалу курсу «Географія. 9 клас» та необхідності ознайомлення учнів із сучасними підприємствами регіону. Підприємство надає власного екскурсовода, який проводить екскурсію виробничими приміщеннями.

Картка об'єкта

Назва об'єкта: ТОВ «Т-Стиль».

Призначення об'єкта: Виробництво тканин різного типу та пошиття одягу з цієї тканини.

Місцезнаходження об'єкта: Рівненська область, м. Рівне, вулиця Фабрична, 12.

Опис об'єкта: Підприємство «Т-Стиль» започаткувало свою роботу в 2008 року на базі колишнього Рівненського Льонокомбінату. Виробництво має високопродуктивне устаткування, що дозволяє виготовляти 20 тонн різнотипного тканинного полотна на добу, зокрема, це плюшева тканина, кулірка, піке, інтерлок тощо. На даному підприємстві працює більше ніж 1500 працівників. Підприємство займається пошиттям готового одягу з власно вироблених тканин і наразі має бренд сучасного одягу «Goldi». Наразі в Україні налічується 22 магазини з текстильною продукцією підприємства «Т-Стиль».

Фото об'єкта:

Дата складання картки об'єкта: 18.03.2022.

Прізвище, ім'я, по батькові укладача картки: Сосновчик О.В.

Навчальна екскурсія є важливою формою організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти, оскільки дозволяє розширювати географічні знання учнів, дає можливість в реальних умовах ознайомитися з об'єктом вивчення, розширює можливості для самостійності учнів шляхом аналізу та узагальнення отриманої інформації.

Звичайно, що навчальна екскурсія відрізняється від інших форм організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти, проте така форма має суттєві переваги, адже дозволяє вивчати певні процеси та явища в природному середовищі.

Ефективність проведеної навчальної екскурсії визначається досягненням цілей навчання з географії. Географічна компетентність, яка формується в освітньому процесі, є важливою складовою гармонійного розвитку особистості, оскільки сприяє формуванню цілісного погляду на навколишній світ, визначає уявлення про просторові зв'язки між різними компонентами суспільства, вчить аналізувати процеси, які відбуваються в природі.

Ми вважаємо, що впровадження навчальних екскурсій в освітній процес навчання географії, сприяє ознайомленню учнів із природними об'єктами свого регіону, формуванню географічної компетентності учнів, усвідомленню практичного значення отриманих географічних знань, підвищує мотивацію до навчання, готує учнів до застосування отриманих географічних знань та вмінь в реальних ситуаціях.

2.3. Професійна майстерність вчителя-екскурсовода

Вчитель географії, який планує проводити навчальні екскурсії в своїй професійній педагогічній діяльності повинен володіти певним комплексом знань і вмінь в екскурсійній діяльності, тобто бути в певній мірі екскурсоводом.

Вчитель-екскурсовод, в першу чергу, повинен мати бажання організувати навчальні екскурсії, по друге, має бути зацікавленим у власному удосконаленні та постійно працювати над поповненням своїх знань, по третє, вивчати педагогічний досвід колег з питань організації екскурсій та застосовувати сучасні методики та техніки проведення екскурсій у власній педагогічній діяльності.

Професійна майстерність вчителя-екскурсовода ґрунтується на певних компонентах [2, 28], які представлені на рис. 2.3.

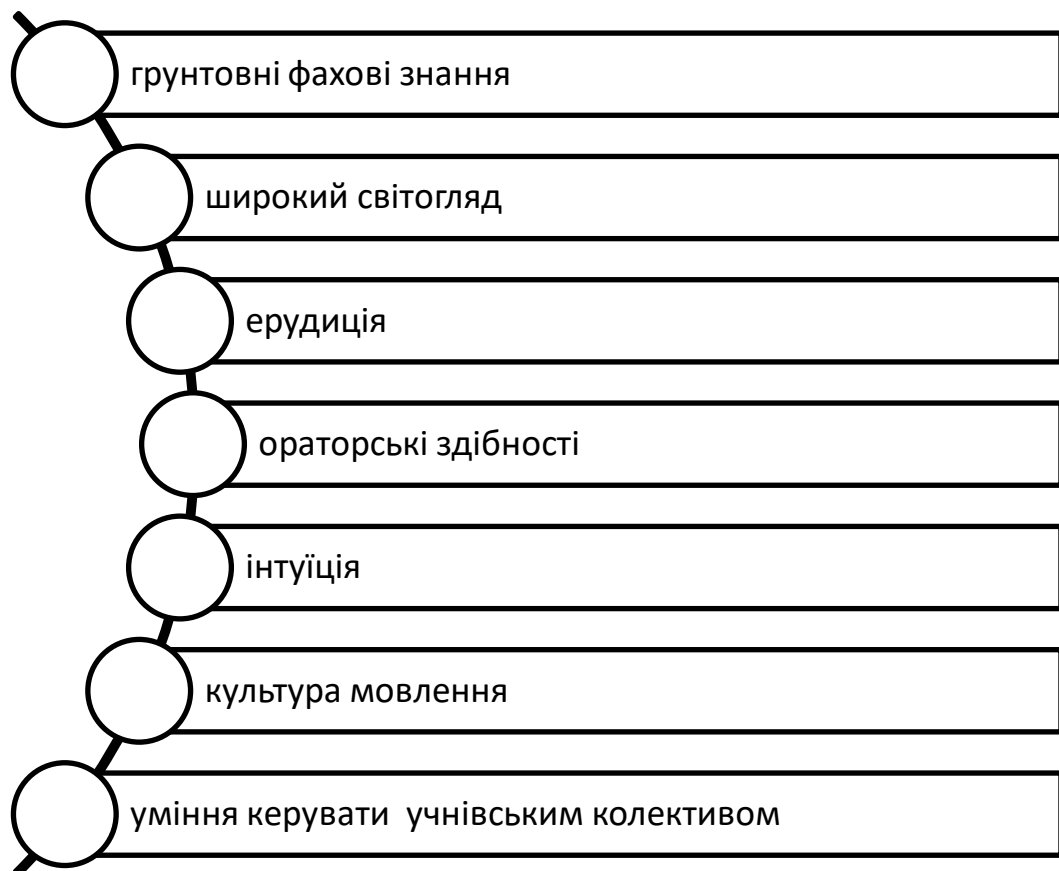

Рис.2.3. Компоненти професійної майстерності вчителя-екскурсовода

Вчитель-екскурсовод повинен [28]:

- знати матеріал з теми навчальної екскурсії;
- вміти складати методичну картку навчальної екскурсії;
- вміти готувати тексти навчальної екскурсії, доповнювати та вдосконалювати їх;
- вміти проводити навчальні екскурсії відповідно до технологічної картки;
- вміти застосовувати методичні прийоми для забезпечення якості проведення навчальної екскурсії;
- дотримуватися маршруту навчальної екскурсії;
- дотримуватися правил техніки безпеки для збереження життя і здоров'я учнівського колективу під час проведення навчальної екскурсії;
- спілкуватися з іншими вчителями-предметниками та фахівцями туристичної сфери для розширення свого досвіду в екскурсійній навчальній діяльності;
- постійно підвищувати свою професійну майстерність;
- вміти надавати першу медичну допомогу.

Крім того, як відмічають фахівці туристичної галузі, значущими в якісному проведенні навчальної екскурсії є такі складові мовлення, як поза, жести, міміка [20].

Дуже важливо, щоб вчитель-екскурсовод вмів зацікавити учнів матеріалом навчальної екскурсії. Для цього застосовуються різні прийоми активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів, зокрема [15, 20]:

- аналогії, який ґрунтується на залученні учнів до порівняння об'єкту вивчення із об'єктами вивченими раніше;
- питань-відповідей, що передбачає залучення учнів до процесу ознайомлення з об'єктом навчальної екскурсії;
- новизни матеріалу, що спонукає учнів до активізації своєї уваги шляхом первинності інформації;
- інтеграції, що ґрунтується на об'єднанні окремих частин об'єкта

вивчення в цілісний компонент;

- проблемності, що ґрунтується на залучення учнів у процес вирішення проблеми;

- перемикання уваги, що передбачає переключення уваги учнів з об'єкту на об'єкт, з однієї теми на іншу з метою оновлення уваги;

- діалогізації, що ґрунтується на можливості учнів висловлювати свою думку щодо об'єкту вивчення та залученні їх до колективних пошуків отримання інформації;

- прямого стимулювання уваги, що передбачає звертання вчителя до учнівського колективу вислухати його та зосередитись на новій інформації.

Вчитель-екскурсовод повинен враховувати, що в процесі проведення навчальної екскурсії можливе відволікання уваги учнів від об'єкту ознайомлення, тому дуже важливо концентрувати їх увагу та зацікавлювати основними питаннями екскурсії.

Розповідь вчителя під час проведення навчальної екскурсії є доповненням до зорового сприйняття об'єкта вивчення. Дуже важливо, щоб інформація, яку подає вчитель була достовірною та ретельно перевіреною.

Доречно, щоб після навчальної екскурсії вчитель оцінив ефективність методики та техніки проведеної екскурсії, занотував перспективні шляхи її вдосконалення, врахував новизну поданого змісту, відмітив логічність подання матеріалу, виділив найбільш вдалі моменти.

Основними шляхами підвищення професійної майстерності вчителя, як організатора навчальної екскурсії є [15] :

- удосконалення вміння якісної підготовки методичної документації;
- врахування сучасних методичних прийомів показу об'єктів та розробки розповіді відповідно до теми навчальної екскурсії;
- удосконалення техніки проведення навчальної екскурсії.

Висновки до другого розділу

Проаналізовано етапи підготовки навчальних екскурсій з географії та відмічено, що вони передбачають, по-перше, підготовку вчителя географії до екскурсії, по-друге, підготовку учнів. Підготовка вчителя географії до навчальної екскурсії це складний процес, який вимагає значних зусиль та ґрунтується на виборі теми екскурсії, відповідно до навчальної програми, формулюванні мети та завдань, попередньому ознайомленні вчителя із об'єктом вивчення, розробленні маршруту, підготовці контрольного тексту розподілі, виборі методичних прийомів, розробленні необхідної документації.

Розглянуто структурні компоненти методичної картки навчальної екскурсії з географії та досліджено, що вона містить наступні елементи: титульний лист, опис мети навчальної екскурсії та її завдань, схему маршруту, контрольний текст, технологічну карту, карти об'єктів, список використаних джерел.

Вчитель географії, який в своїй професійній діяльності впроваджує таку форму навчання, як навчальна екскурсія повинен володіти певними якостями, зокрема: ґрунтовними предметними знаннями, мати широкий світогляд, бути ерудованим, володіти ораторським мистецтвом, інтуїцією, знати державну мову, уміти керувати колективом.

РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ПРОВЕДЕННЯ НАВЧАЛЬНИХ ЕКСКУРСІЙ З ГЕОГРАФІЇ

3.1. Техніка проведення навчальних екскурсій з географії

Техніка проведення навчальної екскурсії з географії ґрунтується на рекомендаційних моментах для організації екскурсії.

До числа вимог до техніки проведення навчальної екскурсії належать [15, 20]:

- перевірка необхідної документації;
- визначення місця початку навчальної екскурсії;
- особливості розташування учнівського колективу біля об'єкту вивчення;
- правила виходу учнів з транспортного засобу та повернення в транспорт;
- особливості пересування;
- поведінка вчителя географії та учнівського колективу під час проведення екскурсії;
- дотримання часу зупинок та тривалості навчальної екскурсії;
- особливості проведення розповіді в транспорті та біля об'єкту вивчення;
- виділення часу на відповіді учнів.

Якщо навчальна екскурсія є пішохідною, то вчитель географії тримається попереду і задає темп та напрямок руху учнівського колективу, звичайно, що це залежить від рельєфу місцевості. В кінці учнівського колективу обов'язково знаходиться заступник керівника (вчителя географії) навчальної екскурсії. Важливо, щоб учні йшли один за одним, не розтягуючись на велику відстань. Згідно рекомендацій фахівців, розповідь варто починати тоді, коли весь учнівський колектив зібрався біля об'єкта вивчення, що дозволить кожному учаснику екскурсії почути розповідь

вчителя географії. Коли вчитель розробляє навчальну екскурсію, то планує декілька варіантів розташування учнів біля об'єкту вивчення, в залежності, від наявності інших учнівських колективів біля об'єкта, від наявності сонця продумає розташування учнів в тіні, від забезпечення безпеки всім учням тощо.

Організовуючи пішохідну навчальну екскурсію вчитель повинен враховувати, що протяжність її маршруту не може перевищувати шість кілометрів [26].

Якщо екскурсія організована з використанням транспортних засобів, то вчитель географії повідомляє учням тривалість зупинки і першим виходить з автобусу. Важливо, щоб вчитель географії попросив учнів запам'ятати номер автобуса та місце його зупинки. Вчитель географії повинен дотримуватися часу, відведеного на показ об'єктів. Знаходячись біля об'єкту вчитель географії розташовує учнів таким чином, щоб вони бачили об'єкт, а тоді розповідає про нього. Розраховуючи час на ознайомлення з об'єктом, варто залишити час для відповідей на питання учнів [20]. Під час повернення до транспортного засобу вчитель обов'язково має перевірити наявність всіх учнів.

Вчитель під час проведення навчальної екскурсії не має постійно говорити, оскільки учні повинні мати час, щоб сприйняти почуте, обдумати його, тому варто робити, невеликі паузи, між поданням інформації.

Також не варто скорочувати чи продовжувати тривалість навчальної екскурсії, вона має відбутися в межах запланованого часу.

Дотримання техніки проведення навчальної екскурсії дозволить вчителю досягти її мети і завдань.

3.2. Розроблення уроку-екскурсію з географії для учнів 6 класу

Вчитель географії обов'язково перед проведення уроку-екскурсії складає розгорнутий план, що включає:

- дату проведення екскурсії та вказується клас для якого організовується екскурсія;
- тема екскурсії та перелік об'єктів спостереження;
- мета проведення екскурсії;
- маршрут навчальної екскурсії;
- обладнання, що необхідне для проведення екскурсії;
- особливості проведення навчальної екскурсії, а саме: спосіб пересування учасників екскурсії; огляд визначених географічних об'єктів; за необхідності, дослідницька робота учнів спрямована на досягнення мети навчальної екскурсії тощо;
- опрацювання наявних матеріалів проведеної екскурсії.

Більшість педагогів вважають, що навчальна екскурсія передбачає поїздки учнів до певних, так званих «екскурсійних об'єктів», але це дещо помилкове враження, адже навчальні екскурсії, слід, в першу чергу, організовувати в межах території проживання учнів [9].

Розглянемо методикау проведення уроку-екскурсії з теми «Способи орієнтування на місцевості».

Визначення виду екскурсії.

Навчальна екскурсія пішохідна.

Визначення мети.

Мета екскурсії: сформувані уявлення про різні способи орієнтування на місцевості; навчити користуватися компасом для визначення сторін горизонту; розвивати просторове уявлення учнів; виховувати бажання орієнтування на місцевості за для збереження власного життя під час подорожей.

Визначення обладнання.

Обладнання: компаси, блокнот, олівці, ручка.

Опис ходу уроку-екскурсії.

Хід уроку-екскурсії

I. Організаційний момент.

1. Перевірка наявності учнів.
2. Ознайомлення учнів з метою проведення екскурсії та маршрутом екскурсії.
3. Об'єднати учнів в групи.
4. Проведення інструктажу із техніки безпеки та правил поведінки під час проведення екскурсії.

II. Актуалізація опорних знань.

Фронтальна бесіда:

1. Що називається горизонтом?
2. Назвіть основні сторони горизонту.
3. Назвіть проміжні сторони горизонту.
4. Що означає орієнтуватися на місцевості?
5. Які способи орієнтування на місцевості ви знаєте?

III. Мотивація навчально-пізнавальної діяльності.

Уявіть, що Ви перебуваєте в лісі, і раптом заблукали. Щоб повернутися додому, нам потрібно вміти орієнтуватися на місцевості. Для цього, можна використати різні способи, що дозволять визначати сторони горизонту. Саме, ті учні, які активно працюватимуть над виконання завдань екскурсії зможуть впевнено почувати себе в непередбачених ситуаціях, які потребуватимуть зорієнтуватися в незнайомій місцевості.

IV. Дослідження на місцевості.

1. Прибуття на місце екскурсії та дослідження вчителем території на безпечність перебування учнів на вибраній місцевості.
2. Повторення знань про орієнтування на місцевості:
Учні отримують завдання на інструктивних картках.

Інструктивна картка №1.

Завдання групі:

1. Розглянути стовбур берези та дослідити, з якої сторони дерева кора біліша, та де менше чорних плям.
2. Визначити, на що це вказує.

Інструктивна картка №2.

1. Розглянути дерева та пеньки, на яких ростуть мох і лишайники.
2. Зробити висновок про сторону горизонту відповідно до росту цих рослин.

Інструктивна картка №3.

1. Розглянути мурашник.
2. Дослідити, де пологіший та крутіший схил.
3. Зробити висновок про сторони горизонту, відповідно, до врахування цих схилів.

3. Ознайомлення з приладом для орієнтування на місцевості.

Кожна група учнів отримує компас. Вчитель демонструє компас, голосно називаючи та показуючи певні частини приладу, а кожна група учні знаходить цю частину приладу та повторює її назву.

Тоді одна з груп підсумовує вивчене, розповідаючи про будову компаса.

Далі вчитель проводить інструктаж з користування даним приладом, а учні повторюють його дії:

1. Покласти прилад на горизонтальну поверхню (наприклад, долоню).
2. Відтягти аретир, щоб вивільнити намагнічену стрілку.
3. Зачекати, поки стрілка заспокоїться.
4. Повернути корпус компаса так, щоб позначка *Пн.* (північ) на шкалі компаса збігалася з темним кінцем стрілки.

Інструктивна картка № 4.

1. Визначте, у якому напрямку від місця екскурсії розташована школа.

V. Оцінювання результативності навчальних досягнень учнів.

Учитель відмічає учнів, які були активними під час виконання завдань, а також, акцентує увагу на важливості мети екскурсії для повсякденного життя.

IV. Домашнє завдання.

Оформити звіт про екскурсію.

План звіту:

- Прізвище, ім'я, по-батькові учня,
- клас та школа,
- дата та час проведення екскурсії,
- місце проведення екскурсії,
- обладнання, що використовувалося,
- завдання, що виконувалися,
- висновок про виконані завдання.

Висновки до третього розділу

З'ясовано вимоги до техніки проведення навчальних екскурсій і визначено, що вони ґрунтуються на перевірці документації, визначення місця початку екскурсії, формулювання правил розташування учнів для ефективного огляду об'єктів, формулювання сукупності правил щодо поведінки в транспортну засобі та правил виходу і повернення в транспортний засіб, визначення правил пересування учнівського колективу вздовж маршруту екскурсії, поведінка вчителя і учнів в ході проведення екскурсії, визначення кількості зупинок, визначення тривалості екскурсії.

Розроблено урок-екскурсію з географії для учнів 6 класу на тему «Способи орієнтування на місцевості».

ВИСНОВКИ

В ході проведеного дослідження нами проаналізовано дефініції поняття «екскурсія» та встановлено, що навчальна екскурсія, яка організовується в закладах загальної середньої освіти, є навчально-пізнавальним процесом, що задовольняє потреби учнів в отриманні нових знань та формуванні навичок визначених навчальною програмою.

Розглянуто види навчальних екскурсій та виявлено, що їх класифікують за такими ознаками: за дидактичною метою, за об'єктом вивчення, за змістом, за методом проведення, за тривалістю, за способом пересування.

Проаналізовано значення навчальних екскурсій в шкільній географічній освіті та відмічено, що дана форма організації освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти сприяє систематизації предметних знань, удосконалює оволодіння навичками, забезпечує взаємозв'язок теоретичного матеріалу із практикою.

З'ясовано цілі навчальних екскурсій з географії та встановлено, що вони ґрунтуються на навчанні, розвитку та вихованні майбутнього покоління відповідно до змісту навчальної програми.

Проаналізовано етапи підготовки навчальних екскурсій з географії та відмічено, що вони передбачають, по-перше, підготовку вчителя географії до екскурсії, по-друге, підготовку учнів. Підготовка вчителя географії до навчальної екскурсії це складний процес, який вимагає значних зусиль та ґрунтується на виборі теми екскурсії, відповідно до навчальної програми, формулюванні мети та завдань, попередньому ознайомленні вчителя із об'єктом вивчення, розроблення маршруту, підготовці контрольного тексту розподілі, виборі методичних прийомів, розробленні необхідної документації.

Розглянуто структурні компоненти методичної картки навчальної екскурсії з географії та досліджено, що вона містить наступні елементи:

титульний лист, опис мети навчальної екскурсії та її завдань, схему маршруту, контрольний текст, технологічну карту, карти об'єктів, список використаних джерел.

Вчитель географії, який в своїй професійній діяльності впроваджує таку форму навчання, як навчальна екскурсія повинен володіти певними якостями, зокрема: ґрунтовними предметними знаннями, мати широкий світогляд, бути ерудованим, володіти ораторським мистецтвом, інтуїцією, знати державну мову, уміти керувати колективом.

З'ясовано вимоги до техніки проведення навчальних екскурсії і визначено, що вони ґрунтуються на перевірці документації, визначення місця початку екскурсії, формулювання правил розташування учнів для ефективного огляду об'єктів, формулювання сукупності правил щодо поведінки в транспортну засобі та правил виходу і повернення в транспортний засіб, визначення правил пересування учнівського колективу вздовж маршруту екскурсії, поведінка вчителя і учнів в ході проведення екскурсії, визначення кількості зупинок, визначення тривалості екскурсії.

Розроблено урок-екскурсію з географії для учнів 6 класу на тему «Способи орієнтування на місцевості».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

2. Бабарицька В., Короткова А., Малиновська О. Екскурсознавство і музеєзнавство: навчальний посібник. 2-ге, перероб. і доп. К.: Альтерпрес РА, 2012. 444 с.
3. Богатирьова Г.А., Ніколайчук О.А., Романуха О.М., Снігур К.В. Організація туристичної діяльності: методика та практика: [навч. посіб.]. Кривий Ріг: ДонНУЕТ, 2020. 159 с.
4. Географіка. Географічний портал. URL: http://geografica.net.ua/publ/galuzi_geografiji/metodika_vikladannja_geografiji/cil_i_navchannja_geografiji_struktura_i_zmist_geografichnoji_osviti_v_shkoli/35-1-0-455 (дата звернення 22.04. 2022).
5. Географія. 6-9 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів (2017). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2020/geografiya-6-9-14.07.2017.pdf> (дата звернення 01.03. 2022).
6. Голубнича С.М. Основи екскурсійної справи. Навч.посіб. Донецьк, 2003. 156с.
7. Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
8. Гуз К.Ж., Ільченко В.Р., Собакар СІ. Довкілля-1(2). Запитую довкілля. Експериментальний підручник для 2 класу чотирирічної початкової школи. Полтава: ПОШПО, 2001. 64 с.
9. Дзекунов А.М. Навчальна екскурсія в системі шкільної та позашкільної освіти. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2014, № 8 (42). С.114-125.
10. Інструкція щодо організації та проведення екскурсій і подорожей з учнівською та студентською молоддю. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1341-14?fbclid=IwAR22BQzqJCL9mzaaUMR2ObOKgoigBzXZc4p9nSrLcSnvZyJvdreFqbVMThQ#Text> (дата звернення 01.03. 2022).

11. Класифікація уроків-екскурсій. URL: https://studopedia.com.ua/1_374647_klasifikatsIya-urokIv-ekskursIy-vidi-ekskursIy.html (дата звернення 03.05. 2022).
12. Король О.Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі : навч.-метод. посібник. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2016. 144 с.
13. Король О.Д. Організація екскурсійних послуг у туризмі. URL: https://tourlib.net/books_ukr/korol-ekskurs2-3-2.htm (дата звернення 29.04. 2022).
14. Куценко В.О. Основні поняття екскурсознавства. URL: seosvita.ua/library/osnovi-ekskursoznavstva-navcalno-naosnij-posibnik-247385.html (дата звернення 18.04. 2022).
15. Леоненко Н.А. Організація екскурсійної діяльності: конспект лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2019. 167 с.
16. Мальська М.П., Бордун О.Ю. Планування туристичної діяльності: підручник. К.: Знання, 2010. 310 с.
17. Методичні рекомендації щодо організації навчально-виховного процесу під час проведення навчальних екскурсій та навчальної практики учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Лист МОН № 1/9-61 від 06.02.08 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v9-61290-08#Text> (дата звернення 18.04. 2022).
18. Нездоймінов С.Г. Організація екскурсійних послуг: начальнометодичний посібник. Одеса: Астропринт, 2011.-216с.
19. Організація екскурсійної діяльності. Опорний конспект лекцій / укл. О.О. Каролоп. К. : Видавничий центр КНТЕУ, 2002. 45 с.
20. Основи екскурсознавства. URL: <http://moodle.socosvita.kiev.ua/moodldata/filedir/b0/3f/b03f12619d2acc977b795006b05200649230929a> (дата звернення 03.05. 2022).
21. Перелік комплексних навчально-тематичних екскурсій з учнівською та студентською молоддю «Моя країна – Україна», визначених краєзнавчих, географічних, етнографічних та історичних об'єктів і

туристсько-краєзнавчих екскурсійних маршрутів. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/va286290-07> (дата звернення 18.04. 2022).

22. Покоłodна М.М. Організація екскурсійної діяльності: підручник. Харків : ХНУМГ ім. О.М. Бекетова, 2017. 180 с.

23. Природничі екскурсії, як форма організації навчального процесу. URL: <http://ua.textreferat.com/referat-13489-1.html> (дата звернення 01.03. 2022).

24. Присяжна Д.В., Кушніренко А.В. Організація шкільних виробничих екскурсій як профорієнтація у професійному самовизначенні. //Фізичне виховання, спорт і туристсько-краєзнавча робота в закладах освіти: Збірник наукових праць. Переяслав-Хмельницький, ФОП Лукашевич О.М., 2015. 560 с. С.72-78

25. Проценко Р.І. Екскурсія як форма організації освітнього процесу. URL: <https://naurok.com.ua/stattya-ekskursiya-yak-forma-organizacii-osvitnogo-procesu-79145.html> (дата звернення 01.03. 2022).

26. Райков Б. Е. Методика и техника экскурсий. Л.: 2004. 124 с.

27. Стратегія вибору вчителем типу уроку. URL: https://pidru4niki.com/1533090935492/pedagogika/strategiya_viboru_vchitelem_tipu_uroku (дата звернення 22.04. 2022)

28. Феленчак Ю.Б. Професійна майстерність екскурсовода. URL: <https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/25196/1/L9.pdf> (дата звернення 29.04. 2022).

29. Чуттєве і раціональне, емпіричне і теоретичне пізнання. URL: <http://kpeklnu.at.ua/e-book/philosofija/page51.html> (дата звернення 18.04. 2022).

30. Шкільні навчальні екскурсії. URL: <https://xreferat.com/71/3126-1-shk-l-n-navchal-n-ekskurs.html> (дата звернення 01.03. 2022).

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

Затверджено:

Наказ від «__» ____ 20__ р. №__

Директор навчального закладу _____

ІНСТРУКЦІЯ

з техніки безпеки для учнів під час проведення навчальних екскурсій

1. Загальні положення.

1.1. Дана інструкція визначає порядок і правила проведення навчальних екскурсій з учнями, що організовуються в навчальному закладі.

1.2. Навчальна екскурсія – це колективне відвідання одного чи декількох екскурсійних об'єктів з навчально-пізнавальною та виховною метою.

1.3. Для проведення багатоденних екскурсій туристична група повинна мати письмову згоду закладу, організації, що приймає групу, або путівку екскурсійного закладу.

1.4. Адміністрація навчального закладу, яка дала позитивну оцінку про можливість проведення групою заявленої екскурсії. Не несуть відповідальність за подію в ній, що сталося в наслідок неправильних дій керівника, або учасника подорожі.

1.5. Адміністрація навчального закладу зобов'язана: видати наказ по школі про проведення екскурсії, призначити керівника та заступника, затвердити склад учасників; ознайомити керівника та заступника керівника з їхніми обов'язками згідно з «Правил проведення туристичних походів, експедицій і екскурсій з учнівською і студентською молоддю України», про що вони розписуються в журналі з техніки безпеки; видати керівнику необхідні документи, підписані і завірені печаткою.

2. Вимоги безпеки перед початком екскурсії.

2.1. Учасник екскурсії зобов'язаний брати активну участь у підготовці до екскурсії. Сумлінно виконувати покладені на нього обов'язки.

2.2. Своєчасно повідомити керівника екскурсії про погіршення стану здоров'я.

2.3. Ознайомитися із стендами у кабінеті біології з місцевими отруйними рослинами, отруйними і небезпечними тваринами.

2.4. Вирушаючи на екскурсію, одягти одяг, що відповідає сезону і погоді, на ноги взути міцне взуття, панчохи або шкарпетки.

2.5. Взяти із собою питну воду у фляжці, щоб не пити води з відкритих водоймищ, де звичайно бувають мікроби – збудники захворювань.

3. Вимоги безпеки під час екскурсії.

3.1. Під час руху, переходити дороги тільки на перехрестях на зелене світло світлофора

3.2. Дозволяється заходити і виходити за територію закладу тільки через встановлені переходи. Забороняється входити на територію закладу і виходити через залізничні проїзди і перелази через огорожу.

3.3. Ходити тільки по місцях і переходах, спеціально призначених для пішохідного руху. На дорогах, де відсутні тротуари, ходити по лівій її стороні. Не чіпати обірваного дроту, що трапляється на шляху, про це повідомити старшого.

3.4. Бути уважним до сигналів рухомого транспорту, дзвінків кранів, сирен та інших сигналів.

3.5. Виконувати вказівки попереджувальних надписів. Берегти попереджувальні надписи, знаки і плакати з техніки безпеки, не допускати їх пошкодження і знищення.

3.6. Проходити тільки по встановлених проходах і переходах міста. Беретись рухомих механізмів, а також вантажопідйомних кранів, тепловозів, електротоварів, візків. Категорично забороняється переходити через візки, вагони і залізничні колії.

3.7. Під час ходьби дивитись під ноги щоб не спіткнутися і не травмуватися на гострі предмети (цвяхи в дошках, обрізки металу, дрiт, тощо).

3.8. Не пробувати жодного із зібраних рослин на смак: пам'ятайте, що це може призвести до отруєння, а також зараження шлунково-кишковими хворобами.

3.9. Не користуватися для заморювання зібраних комах сірчаним ефіром, хлороформом.

3.10. Не витягувати рослини руками, для цього користуватися лопатками, розпушувачами, захистити руки рукавицями.

3.11. Для ознайомлення з живими об'єктами водоймища користуватися сачками на довгих палках, не заходячи у воду.

3.12. Не розпалювати багаття під час екскурсій, щоб уникнути лісових пожеж і опіків.

3.13. При знаходженні вибухонебезпечних та незнайомих предметів, зброї – не торкатися і не зрушувати їх з місця. Про місце знаходження терміново повідомити керівника.

4. Вимоги безпеки після закінчення екскурсії.

4.1. Після закінчення екскурсії учень повинен виконати вимоги санітарних норм і правил особистої гігієни.

4.2. Після закінчення екскурсії заслуховується звіт керівника на педагогічній раді.

4.3. Кращі матеріали зібрані на екскурсії, в поході розміщуються на виставках, навчальних кабінетах, музеях.

5. Вимоги безпеки в аварійних ситуаціях.

5.1. У випадку будь-якої травми звернутися до вчителя. У нього є похідна аптечка, для надання медичної допомоги.

